

Vägarnas folk

- om romer, zigenare, tattare och resande



Jag har läst några böcker om de grupper bland våra medborgare som under hundratals varit bland de mest föraktade, de mest förföljda, de mest utstötta, de som kallas tattare, zigenare, romer, resande med mera. Jag har också läst en del på Internet. Läsningen gjorde mig tung i hjärtat. På vissa nätsidor blomstrar hatet på ett mycket primitivt och skrämmande sätt. Ett problem som jag tidigare bara känt till ”på avstånd” kastade sig plötsligt över mig med full kraft.

Jag heter inte Miriam

Majgull Axelsson har åter skrivit en djupt berörande bok, *Jag heter inte Miriam* (2014). Denna gång om den romska flickan som i koncentrationslägret fick sin klänning förstörd och tog en död flickas klänning. Det råkade vara en judisk flicka som hette Miriam. Istället för den bruna triangel hon hade tidigare hade hon plötsligt en gul stjärna, som judarna bar. Det var intressant att läsa om nazisternas val av symboler för att snabbt se vilken folkgrupp fångarna tillhörde. Bland annat hade polackerna en röd triangel med P och tjeckerna en röd triangel med T.

Boken är en smärtsam läsning om en kvinna som dolde sin rätta identitet under ett långt liv. Det var bättre att vara judinna än zigenare. Det fick hon tidigt klart för sig i lägret när hennes bästa väninna, som trodde att hon var judinna, vid ett tillfälle sa: ”Zigenare. Det vet man ju hur de är...” en fras som sen hängde efter henne resten av livet. En intressant uppgift som Axelsson kommer med – och som jag tycker mig minnas att jag hört förut – var att fångarna i koncentrationslägren användes som billig arbetskraft för *Siemens & Halske*, som bland annat byggde telegraflinjer, *IG-Farben*, ett tyskt kemi- och läkemedelsföretag och andra storföretag. Axelsson berättar bland annat om Dr Mengeles ohyggliga experiment med barnen i lägret. Dr Mengele överlevde liksom många andra av de nazistiska ledarna.

Författaren berättar om de fasor fångarna fick uppleva. Rykten om amerikanarnas och ryssarnas attacker mot Tyskland gav en förkänsla av att frihetens tid närmade sig. Men hur maten då bli sämre och sämre och mindre

och mindre portioner. Hur hygienen blev allt sämre vilket ledde till att tuberkulos, skabb, dysenteri, fläcktyfus med mera spred sig som en löpeld och skördade mängder med människoliv. Märkliga var också berättelserna om det som hände när fångarna började ana att de skulle kunna bli befriade.

Majgull Axelsson påpekar att berättelsen är fiktiv, men att hon haft hjälp av romer, bland annat en kvinna som satt i koncentrationslägret, så flera av de faktiska händelser hon beskriver är hämtade från dessa samtal.

När Miriam, som egentligen hette Malika, fyller 85 år bestämmer hon sig för att berätta för sitt barnbarn.

Jag visste att nazisterna satte romer, zigenare och tattare i koncentrationslägren, men jag visste inte att de till och med ansågs sämre, mer underlägsna än judarna.

Romer och tattare

Jag har också läst två av *Bennie Åkerfeldts* böcker, *Buron kallar oss Tattare* (2008) och *Romer – det ansiktslösa folket i Europa* (2012). Författaren har själv resandebakgrund. Den första boken är hans egen resa in i sin farmors släkt och är en imponerande redovisning av en släktforskning som leder ända ner till början av 1700-talet. Han har också hittat fotografier på sina släktingar, som han publicerar. Han förmedlar deras historier.

Författaren beskriver förvirringen omkring de resandes bakgrund och historia, en förvirring som till och med leder till vissa konflikter mellan olika romer och resande. Vissa menar att de härstammar från Indien, andra att de är ”avkomlingar” av svenska bönder som hamnat på obestånd och tvingats ut på vägarna för att hitta sätt att överleva. Vissa resande hävdar att man inte har någon koppling till romer eller zigenare. Åter andra menar att de resande är en blandning av zigenare och svenskar. Vissa säger att ”vi är tartarer och kommer från Ryssland. Det är därför vi kallas tattare” (Buron, s. 13). Åter andra menar att man är en av de ”förlorade stammarna” i Israel (Buron, s.12). Det tydliga är att de olika grupperna försöker stärka sin identitet och sin kultur genom att söka sina rötter.

Inte bara de resande själv försöker förstå de resandes bakgrund och historia, även forskare har gett sig i kast med uppgiften, men som Åkerfeldt skriver:

”Efter att ha granskat dessa olika skribenter och forskare och deras verk, så kände jag spontant att man i mångt och mycket valt att se på de resande med ögon från den tid då skribenterna verkade, snarare än att alltid ta hänsyn till den tid och de omständigheter som rådde under den tid då de resande som man hänvisar till levde. Det är svårt att förstå en kulturyttring utan att först se i vilka sammanhang den ingår” (s.39).

Raser

Kännetecknande för början av 1900-talet är att man alltmer börjar tala om *raser*. Nu börjar man vilja utreda hur många resande de finns och var de finns. Man gör en "lösdrivarutredning" och man genomför rasbiologiska utredningar. Åkerfeldt läser utredningar, protokoll och tidningsartiklar och beskriver ingående hur "tattarplågan" och "lösdriveriet" är ett problem och hur man ska lösa det. Ett sätt är att fördriva dem från kommunerna, att förbjuda deras hantverk och sysselsättningar och att ta deras barn och placera dem på hem eller i fosterfamiljer. Avsikten är att på sikt utrota dessa oönskade folkgrupper. Kvinnor tvångssteriliseras på fängelser och sjukhus eller mot hot om att man annars tar barnen ifrån dem. Enligt författaren steriliserades 63,000 personer i Sverige (s.59).

Rasforskningsinstitutet

Åkerfeldt berättar om läkaren och professorn *Herman Lundborg* som startade Statens Institut för Rasbiologi i Uppsala år 1921¹. "Nu för Herman Lundborg och hans medarbetare landet runt och dokumenterade och klassificerade medborgarna. Man mätte skallens form, pannornas lutning, käkens beskaffenhet osv." (s.53) På dessa studier skapades ett klassificeringssystem där den "rena nordiska rasen" lågt högst på skalan och lappar, zigenare och "tattare" längst ner.

Alva Myrdal menade att man måste tvinga på dessa grupper upplysning. "Det gäller de grupper som man eventuellt skulle önska sterilisera, men som kanske inte kan falla in under steriliseringslagen" (s.56).



Registrering av romer

I september 2013 skakades Sverige av en skandal. Det hade avslöjats att Skånepolisen hade registrerat romer i ett hemligt register som kallades "Kringresande". 4,029 romer fanns registrerade inklusive små barn. "I registret

¹ Jag har börjat läsa Maja Hagermans bok *Käraste Herman – Rasbiologen Herman Lundborgs gåta*.

finns många helt ostraffade människor - den enda gemensamma nämnaren är att de är romer, har romska rötter eller har en relation med en rom", skriver Aftonbladet.² Vilka fler hemliga register har polisen?

Nationell minoritet

Sveriges riksdag beslöt år 1999, mot bakgrund av Europarådets konvention, att erkänna *samer, sverigefinnar, tornedalingar, judar och romer* som nationella minoriteter i Sverige. Åkerfeldt berättar att många resande är missnöjda med att ha blivit en "undergruppering" till romerna och för att man därmed inte fått status som ett eget minoritetsfolk (s.115). Det bor omkring 40,000-50,000 romer i Sverige inklusive resande skriver författaren (s.114). Många av dem döljer fortfarande sin romska eller resandebakgrund för att skydda sig själv mot rashat och trakasserier. I Europa lever idag omkring 12-15 miljoner romer varav de flesta under fattigdomsgränsen. Åkerfeldt har hämtat uppgiften från Nationalencyklopedin (s.19).



Romer i Europa

I boken *Romer – det ansiktslösa folket i Europa* (2012) gör Åkerfeldt "en resa bland romer i dåtid och nutid och visar i text och bild hur de exkluderas och ses som en ansiktslös företeelse i det nya Europa", som han skriver på titelbladet. Här har han rest runt i Europa och intervjuat romer och resande i Ungern, Slovakien, Rumänien, Tyskland och naturligtvis i Sverige. Genom att han själv är resande kom han i nära kontakt med många familjer, bjöds generöst in i deras hem och fick dessutom fotografera familjer, barn och bostäder, intressanta bilder som har ganska bra kvalitet i boken. Han konstaterar om och om igen att det är "helt och rent" trots primitiva förhållanden.

² Romer registreras av polisen i hemlig databas, 23 september 2013, Aftonbladet, <http://www.aftonbladet.se/nyheter/article17523022.ab>

Förintelsen

Åkerfeldt berättar att romerna, vid sidan om judarna, var de hårdast drabbade under nazisternas ras- och utrotningspolitik. Romer förföljdes och dödades urskillningslöst av tyska Einsatzgruppen och hundratusentals fördes till arbets- och utrotningsläger (s.151-152). Romer som under många generationer var tyskar och medborgare förlorade sina medborgerliga rättigheter. *Forum för levande historia* uppger att mellan 200,000 och 500,000 av de cirka en miljon romer som de menar levde i Europa vid den här tidpunkten mördades av nazisterna (s.154). Dokumentationen har dock brister, så det är svårt att granska källorna. Allt detta skedde ju parallellt med att den rasbiologiska forskningen växte fram i Europa.

I februari 1943 upprättades enligt Åkerfeldt ett "zigeniskt familjeläger" i Auschwitz-Birkenau för omkring 23,000 romer (s.155). Här utförde tyska läkare medicinska experiment, något som Majgull Axelsson berättar om i boken om Miriam.

Åkerfeldt berättar om "Zigenarnatten", natten mellan den 2 och 3 augusti när nästan 3000 romer ska ha gasats ihjäl. Författaren skriver:

Först efter 35 år av förnekande erkände Västtyskland år 1981 genom dåvarande förbundskansler Helmut Koh att naziregimen av rasmässiga skäl sökt utrota inte bara judar utan även romerna (s.156).

Barnen tas fortfarande

Han träffar bland annat ett romskt par i Sverige vars barn blir omhändertaget på ett fruktansvärt sätt år 2007 på Kärnjukhuset i Skövde. Mannen berättar:

"Jag såg min chockade och nyförlösta fru Pernilla stående blödande i ett hörn och det var fullt med folk och poliser i förlossningsrummet. Någon lindade in min lilla nyfödda son i en filt. Jag tänkte, 'barnet är dött!' Så jag skrek 'Är han död?'"

Men han fick veta att man skulle omhänderta barnet. Pernillas tidigare man var missbrukare så därför blev deras barn omhändertagna. När omhändertas vanliga svenskars barn om en förälder är missbrukare undrar jag som gammal socialarbetare? Åkerfeldt får ta del av utredning från socialförvaltningen en tid innan omhändertagandet, där det konstateras att "Familjen är svenska romer. Kulturen är en negativ kultur. Vidmakthåller traditioner som ej är positiv för klanens överlevnad." Med mera... Jag blir som socionom och pensionerad universitetslektor i socialt arbete skrämmd av formuleringar, värderingar och intentioner i socialtjänstens text – för bara 8 år sedan. "Det är viktigt att

människor i omgivningen INTE vet att barnen är romer eller att placeringen är från Vara”, skriver man också.

De resande förbjuds att resa

Det är exakt detta som kommer fram om och om igen i Åkerfeldts böcker och även i författaren Bo Hazells gedigna forskning om resandefolket (se nedan). De resande, romerna, zigenarna ska ”assimileras”. De ska försvinna som folk och kultur. De ska bli som oss svenskar. Samtidigt har de verkligen hamnat i ett Moment 22. De får inte arbete eftersom de är romer. De får inte ägna sig åt det de gjort i alla tider, syssla med hantverk som de säljer när de reser på vägarna. De får inte ägna sig åt försäljning över huvud taget. Ja, de får inte ens resa. De ska bli bofasta. Men ingen vill upplåta mark åt dem eftersom grannarna menar att deras villapriser skulle sjunka.

F.d. migrationsminister *Tobias Billström* menade år 2010 att den som saknade ”rimlig försörjning” borde kunna utvisas ur Sverige. EUs ”fria rörlighet” borde inte gälla romer (s.326). Åkerfeldt berättar att *Martin Luther* ansåg att både judar och romer skulle betraktas som fredlösa (s.18).



Zigenarundersökning

Åkerfeldt berättar att socialläkaren *John Takman* under åren 1962-1965 genomförde en undersökning av de åtta familjegrupper som invandrat till Sverige under 1890-talet och fram till början av 1900-talet (s.308). Flera av dem kom hit via Röda korsets transporter från koncentrationslägren i Tyskland. Takman kom bland annat fram till att ”zigenarna” hade utnyttjat samhällets service i väsentligt mindre utsträckning än övriga befolkningen. Han kom också fram till att antalet kriminella inte var högre än i andra svenska folkgrupper (s.305). Romerna fick ofta fängelse för bagatellbrott som vanliga svenskar slapp straff för.

Det ständigt återkommande problemet är analfabetismen. Eftersom resande ständigt tvingats resa, både av tvång eftersom de blir bortkörda av polis och myndigheter, och eftersom deras utkomst var beroende av försäljning och de

måste röra sig när marknaden mättats på ett ställe, så var det omöjligt för barnen att kunna gå i skola. Efter en kort tid måste de bryta upp. Ibland var de ju också tvungna att hjälpa till med försörjningen.

I något av de länder författaren beskriver har man genomfört ett projekt med mobila skolor, en idé jag själv fick under läsningen. Det borde väl ha varit den enklaste och självklaraste lösningen på alfabetiseringsproblemet? Men inte om det i Sverige samtidigt pågick en agenda som innebar att romer och resande skulle bli ”svenskar”. Man förbjöd deras språk. Man förbjöd till och med att det skulle få talas i familjen.

Utbildning var inte alltid positiv för romerna eftersom flera av dem som utbildat sig vände ryggen åt sin kultur.

Olika stammar

Åkerfeldt berättar om de olika stammar som romerna består av. Huvudstammarna är *Khelderash*, som i huvudsak arbetade med metaller som koppar, tenn, guld och silver, *Lovari*, som försörjde sig i huvudsak genom handel, framförallt hästar, och *Sinti* som var duktiga musiker och cirkusartister och i huvudsak försörjde sig genom att underhålla människor (s.10). Åkerfeldt berättar att Sverige i slutet av 1800-talet fick en ny romsk grupp bredvid de resande. Det var Kalderash-romer som kom från Östeuropa. De blev ”bärare av namnet zigenare medan resande fick av myndigheter bära namnet tattare (under större delen av 1900-talet)” (s.220).

Romerna idag

En viktig anledning till att jag kommit att intressera mig för romerna är dagens situation med de många romska tiggarna på Sveriges gator och torg. Jag börjar förstå att dagens romer lever i samma hopplösa Moment 22-situation som de gjort i flera hundra år. De möter samma förakt, samma diskriminering, samma trakasserier, som alltid. Åkerfeldt berättar i sin bok att han under sina resor stöter på romer ”överallt på gatorna”. Idag kanske man hellre ska säga att romerna blivit ”gatornas folk” istället för ”vägarnas folk”.

Han beskriver några undantag där romerna själva organiserat sig och skapat alternativ till utanförskapet. Ett intressant exempel som han nämner är kommunen *Suto Oriari* i Makedonien. Där har man en romsk borgmästare. 90 % av dem som bor där är romer (s.170 ff). Man har kulturcentrum, kurser i sömnad, data, engelska med mera och man har ett daghem. Kommunen blir dock utsatt för trakasserier från polisen så ännu är det mycket långt kvar för romerna att få det värdiga liv de drömmer om, på sina egna villkor.

Resandefolket – från Tattare till Traveller

Bo Hazell har gjort en imponerande forskning om de resande. Den första boken

publicerades år 2002. En uppdaterad och utvecklad version kom år 2011. Jag har läst den första versionen, 368 sidor med dryga 60 sidor referenser, benämningar på de resande samt sångtexter. Den nya versionen är på 610 sidor plus ändå fler sidor med referenser med mera. Jag är imponerad! I förordet till den nya berättar han att han forskat om resandekulturen i 18 års tid. Han besitter en gedigen kunskap och erfarenhet om de resande.

Det finns meningar som träder fram ur texten och berör. Ett par exempel:

Jag vill att vi resande ska ena oss mer. Att vi ska slippa att skämmas för vilka vi är. Att diskrimineringen mot oss ska upphöra. ... Vi vill få vara dem vi är utan att behöva gömma oss. Vi vill kunna leva som vi gör och inte behöva stänga dörren så att ingen ser (s.331)

Ett annat citat:

Resande är fria människor. Vi tycker inte om för många regler och föreskrifter. Men regering och riksdag skapar nya lagar varje dag. Och en del av dessa lagar skapar problem för oss. Oavsett om vi flyttar in i hus och blir fastboende eller om vi bor i husvagnar som aldrig flyttas är och förblir vi resande genom vårt blod och vårt etniska arv. Det är på insidan vi är resande. Man föds som resande och man dör som resande (s. 363).

Att försöka förstå de resande handlar ju inte bara om att få en intellektuellt hållen berättelse om seder och bruk, om upplevelser och erfarenheter. Det är att tränga djupare ner i tanke- och känsloliv. Bo Hazell har lyckats med detta. Hans bok är dock värd en separat artikel.

